

STÁT A CÍRKEV V NÁVRHU NA REVIZI ZEMSKÉHO ZŘÍZENÍ V ČECHÁCH V PRVÉ TŘETINĚ 18. STOLETÍ

Valentin Urfus

Hovořit o poměru státu a církve jsme zvyklí zpravidla v jiných souvislostech, než k jakým směřuje nadpis tohoto článku; a to jak časově, tak věcně. Pokus o revizi Obnoveného zřízení zemského z r. 1627, které dovršilo porážku stavovského povstání, spadá, jak známo, do počátku 18. století, tedy do chvíle, kdy se svazek mezi státem a církví zdál být utvrzen předchozím protireformačním vývojem.

Víme sice odjinud, že vzájemný vztah obou těchto významných činitelů pozdně feudálního světa nemusel být vždy harmonicky souladný, pro naše země však s možností podobného vývoje obvykle nepočítáme. Pokud tu vůbec přichází něco, co s tím lze srovnávat, jsou to mocenské rozpory uvnitř církevní organizace vyvolané rozmanitými zájmy při provádění pobělohorské rekatolizace.¹⁾ Soupeřící jednotlivci i instituce v nich vyhledávali vedle všeobecné podpory církve se strany státu ještě zvláštní spojení některých státních představitelů a snažily se tak prosadit svoje dílčí záměry a nabýt vrchu nad svými odpůrci. Na počátku 18. stol. jde však již většinou o jevy dávno překonané.

Ani pozadí, z něhož vyšel pokus o revizi zemského zřízení, nedává na první pohled mnoho podnětů k úvahám. Motivy, které o něm rozhodovaly, byly více formální než obsahové.²⁾ Cílem revize mělo být kodifi-

1) Ze známých autorů se toho v posledních letech dotkl ve svých pracích nejvíce zejm. Ed. W i n t e r (tak již v "Josefinismu a jeho dějinách", Praha 1945), který ve zmíněných rozporech hledal jeden z kořenů budoucí církve. politiky rak. josefinismu. V novější literatuře, jinak tématicky orientované, to dobře dokládají např. souvislosti, které na podkladě starších příspěvků uvádí Bedř. B a u m a n n, Filosofické názory Jana Marka Marci, Příspěvek k dějinám našeho myšlení v 17. stol., Praha 1957 (Rozpravy ČSAV, řada spol. věd, roč. 67/8), 13 a n.

2) Srov. článek autora tohoto příspěvku "K pokusu o revizi zemského zřízení v Čechách na počátku 18. století", Právněhistorické studie 16 (1971), 177; pokusy svého času ještě Höflerovy vysvětlovat pozadí revizního pokusu jinak odmítl již J. K a l o u s e k, České státní právo (2. vyd.), Praha 1892, 474/1.

kační uspořádání předpisů, které se zatím nahromadily a jejich srovnání s výchozími zásadami zemského zřízení. Jelikož legislativní produktivita pozdně feudálního absolutismu byla značná, byl to úkol vsutku aktuální.

A přece není třeba velkého důvtipu k tomu, aby bylo možno i v těchto zdánlivě jednoznačně probíhajících liniích odkrýt ledačco, co odráží soudobou skutečnost v její plné protikladnosti. Co tedy naznačuje, že i v revizních návrzích se uplatnily proudy směřující jak k další stabilizaci pozdně feudálního státu, tak - v jistém smyslu - i proti ní. Zvláště pak musí zaujmout, že řada těchto rozporů se zcela otevřeně vyhrotila v otázkách církevně politických. Lze proto hned úvodem a bez nadsázky říci, že pokus o revizi zemského zřízení byl zároveň i pokusem o revizi dosavadního postavení církve a jejích představitelů v českém státě, a to způsobem, který pro ně nebyl právě příznivý. Že je tím odůvodněn samostatný zřetel věnovaný této stránce revizních návrhů, to už asi není třeba zvlášť zdůrazňovat.

O nic méně je zajímavou okolnost, že revizní osnova zemského zřízení to nečinila zcela otevřeně. Marně bychom v ní hledali zvláštní ustanovení o církvi a jejím poměru ke státu. Revizní návrhy si počínaly jinak: všechny tyto nové tendence byly jakoby skryty a přicházely tam, kde bychom je vlastně ani neočekávali - totiž tam, kde se hovořilo o právech a výsadách jednotlivých stavů, v našem případě duchovního stavu.³⁾

To ovšem probouzí celou řadu rozmanitých myšlenek. Zařazení duchovenstva mezi zemské stavy mělo u nás na počátku 18. století sice již určitou tradici, byla to však tradice nedávná, odporující ostatně předchozímu vývoji.⁴⁾ Vždyť právě toto opatření přineslo jako symbol vítězství absolutismu a katolické církve až Obnovené zřízení. Jestliže tedy nyní pokus o revizi zemského zřízení toto ustanovení tak výrazně doplňoval, pak je to jistě významné samo o sobě. Zároveň je tím však naznačeno i něco dalšího: dotčené změny musely být nepochybně podmíněny vývojem, který časově byl ohraničen oběma právě uvedenými udá-

3) "K pokusu o revizi ...", 189-190.

4) Byl ovšem určitý rozdíl v tomto směru mezi Čechami a Moravou. Na Moravě měla sněmovní reprezentace duchovních starší nepřetržitou tradici. V 16. století nebyl však ani na Moravě duch. stav prvním, nýbrž v celkovém pořadí druhým a při hlasování dokonce až třetím, neboť odevzdával svůj hlas spolu s městy (na duchovenstvo bylo pohlíženo jako na součást královské komory a proto také jeho styk s ostatními stavy prostředkoval podkomoří) - k tomu Fr. K a m e n í č e k, Zemské sněmy a sjezdy moravské, III., Brno 1905, 73, 82 a n., 103, 531, 550.

lostmi, tedy vydáním Obnoveného zřízení a pokusem o jeho revizi na počátku 18. století.

Pročítáme-li Obnovené zřízení, není příliš obtížné se přesvědčit, že ustanovení, která jsou tu o duchovním stavu obsažena, jsou ve svém doslovném znění jasná a jednoznačná.⁵⁾ Duchovenstvo jako celek je považováno za zemský stav a je v poměru k ostatním zařazeno na prvé místo, má tedy lepší postavení než nejvyšší šlechta. Stav, tedy privilegovanou skupinu pozdně feudální společnosti, která má jistá politická práva, tvoří všichni duchovní, skutečný výkon těchto práv, spojený především se sněmovní reprezentací, připadá však jen hierarchii a prelátům. Na sněmu mají zasedat biskupové a infulovaní preláti, kteří drží statky zapsané v zemských deskách. Určitou pozornost může snad vzbudit ještě odůvodnění, které k dotčeným ustanovením Obnovené zřízení připojuje; opírá se v podstatě o dvojí myšlenku: jednak je prý třeba stavovská práva duchovním přiznat proto, že to vyžaduje úloha náboženství ve veřejném životě a že to odpovídá podobnému postavení duchovenstva jinde; jednak - a to je vlastně na celém tomto zdůvodnění nejzajímavější - bylo nutno prý navázat na podobný stav, který se vytvořil již v době Karla IV. a jehož další plynulý vývoj byl přetržen husitským hnutím a reformací.

Určitý historismus, jenž v díkci dotčených ustanovení proniká, připomene jistě podobná stanoviska, která převládla později v českém barokním dějepisectví, jež se rádo vracelo k období vlády největšího z našich Lucemburků. V Obnoveném zřízení jsou však podobné reminiscence oslabeny hned tím, co následuje: otevřeně, až naivně se dozývá, že vlastně vůbec nejde jen o to propůjčovat duchovním zvláštní práva, ale o něco daleko prozaičtějšího, totiž o jejich podíl na státních financích; i ve středověku byla prý jejich účast na politickém životě motivována podobně. Budeme mít ještě příležitost se přesvědčit o tom, že tu z obsahu zemského zřízení zaznívá téměř prorocký tón. Pro tuto chvíli, tedy pro dobu těsně po porážce stavovského povstání, musí se ovšem pozornost soustředit jinam. Poměrně složité a ideově pečlivě propracované zdůvodnění těchto míst ukazuje, že v otázce postavení duchovního stavu nebylo asi dlouho jasno a že tedy můžeme předpokládat i jisté rozpory při jejím řešení v průběhu přípravy Obnoveného zřízení.

Opravdu tomu tak bylo. Určitá část české katolické šlechty, a to i těch kruhů, o jejichž věrnosti nové politické orientaci nemohlo být pochyb, měla, jak se zdá, k prioritě duchovních před ostatními stavy

5) Čl. A 24; podle Deklaratorií a novel A a 10 musil mít biskup řádnou jurisdikci.

výhrady. Bezpečně to víme o Martincovi, který se právě v době, kdy se Obnovené zřízení chystalo, přimlouval za jiné řešení. Souhlasil s tím, aby duchovní zasedali na sněmu jako stav, nikoliv však v přednostním pořadí; určité výhody byl ochoten přiznat jen pražskému arcibiskupovi.⁶⁾ Šlechtická pýcha a patrně i jistá tradice v nazírání na postavení duchovních převážily tedy nad jinak neotřesitelnou oddaností církvi i u takové osobnosti jako byl jeden z defenestrovaných místodržících.

Mnoho z toho dnes již dovedeme těžko pochopit. Uvědomíme-li si však, že spory o pořadí na sněmu měly v životě této, ale i předchozí, jakož i následující doby dlouho svoje významné místo, pochopíme, že to nebylo nic druhořadého a porozumíme také tomu, proč současníci dovedli vše, co s tím souviselo, tak citlivě prožívat. Ostatně priorita duchovních byla i pak v jistém ohledu fikcí, nebyla ani při obstarávání všech stavovských záležitostí dodržována, asi tím spíše, že jí nebylo možno ani technicky do všech důsledků provést.⁷⁾

V každém směru bylo však přednostní postavení duchovního stavu v Obnoveném zřízení atributem vítězného absolutismu. Nově získaná stavovská práva duchovních se tak dostávají do těsného sousedství jiných významných změn, jež pobělohorský zákoník rovněž přinesl a jejichž smysl byl podobný, tedy do těsného sousedství opatření, jimiž byla omezována iniciativa českého sněmu a pokořována královská města.

Ustanovení Obnoveného zřízení, a to už z nich na prvý pohled nevyplývá, byla však v jistém smyslu jen rámcová a jakási předběžná. Jejich provedení bylo třeba teprve uskutečnit, jak to odpovídalo postupující rekatolizaci, a zvláště tomu, jak spolu s ní počaly svoji činnost rozvíjet nové církevní instituce. Lze asi říci, že i když zemské zřízení zajišťovalo duchovním stavovská práva a hierarchům a prelátům sněmovní reprezentaci, duchovní stav na sněmu nebyl ještě plně stabilizovaným tělesem. Tak se např. dovídáme, že bezpochyby krátce po vydání Obnoveného zřízení podává pražský arcibiskup Harrach návrh na upřes-

6) V průběhu přípravy Obn. zřízení prošla myšlenka sněm. reprezentace duchovenstva rozmanitými změnami - srov. k tomu A. G i n d e l y , Vznik Obnoveného zřízení zemského, Právník, XXXIII (1894): "Byl to právě Martinic, kdož navrhoval, aby na sněmu na předním místě zasedal pražský arcibiskup, ostatní preláté však aby následovali až za pány, ale před rytíři" (39 - byl nepochybně inspirován obdobnou praxí na mor. sněmu) - K a m e n í š e k , l.c., I., Brno 1900, 2); jeho stanovisko se také stalo vskutku oficiálním návrhem kodifikační komise, teprve při superrevizi v r. 1625 rozhodl panovník, aby duchovenstvo bylo stavem prvním. Svědčí o tom list z 3.IV.1625 (Stát. ústř. archiv, ČMK IV. H 4, kart. č. 716), jímž panovník sděluje svoje rozhodnutí praž. arcibiskupovi a žádá od něho zprávu, jací jsou v Čechách preláté a jaké mají tituly a pravomoc; svoje rozhodnutí odůvodňuje právě tím, že se má duchovenstvu dostat takového postavení jako mělo za Karla IV.

7) K a l o u s e k , l.c., 444.

nění toho, kdo má na sněmu jako představitel duchovního stavu zasedat.⁸⁾ I v dalších desetiletích, jež následují, je možno sledovat v podstatě dvojí směr vývoje. Na jedné straně se s představiteli duchovního stavu setkáváme v souvislosti s významnými akcemi, které stavové podnikají a které souvisejí s jejich stavovskými právy; bylo tomu tak mimo jiné v polovině století, když byl sestavován první katastr - berní rula.⁹⁾ Na druhé straně však ledacos svědčí, že ještě ani později nebylo složení duchovního stavu do všech podrobností vyjasněno a ustáleno.¹⁰⁾

Zvláště dobře to naznačuje skutečnost, že normativní akt, kterým mělo být definitivně upraveno, spadá až do r. 1681,¹¹⁾ tedy více než půl století po vyhlášení Obnoveného zřízení. Jeho ustanovení nebyla sice nikterak převratná - v celkových rysech vycházelo z toho, oč se opíraly již Harrachovy návrhy - lze z nich však přece jen něco vyčíst. Obojí, tedy Harrachovo stanovisko i konečná úprava z r. 1681 se shodují v několika bodech. Na sněmu má být zastoupena hierarchie, tedy biskupové; pokud jde o ostatní složky, u nichž sněmovní reprezentace přicházela rovněž v úvahu - jednalo se o kapituly a kláštery (popř. představené) některých řádů (benediktinů, cisterciáků, premonstrátů a augustiniánských kanovníků) - mělo platit rozdělení duchovního stavu do několika tříd. Ponecháme-li stranou prvou z nich, do které byli zařazeni ordináři a vedle nich (což byla určitá zvláštnost) i velkopřevor maltézského řádu, byla druhá vyhrazena opatům oněch klášterů,

8) Fr. K r á s l, Arnošt hrabě Harrach ..., Praha 1886, 248: kromě arcibiskupa a biskupů, včetně praž. světícího biskupa (Harrach učinil tedy svůj návrh nepochybně před r. 1640, poněvadž svět. biskup nesplňoval požadavek deklaratorii o řád. jurisdikci), měli duchovnímu stavu náležet maltézský velkopřevor, dva zástupci svatovítské kapituly, probošt vyšehradský, opatí-vizitátoři, probošt litoměřický; u dalších řádových hodnostářů pak rozhodovalo skutečné nebo domnělé stáří jejich kláštera.

9) Berní rula 1, K edici berní ruly (Úvodní pojednání), Praha 1950, 35, 40 - platilo to nejen o vizitačních komisích, nýbrž i o tzv. hlavní komisi, která působila v padesátých a šedesátých letech a která byla jakýmsi předchůdcem pozdějšího zem. výboru - k tomu i R. P l i e d e r, Zemský výbor v království Českém, Zprávy zemského archivu království Českého, V, Praha 1918, 45 a n.

10) Na Moravě, jak se zdá, proběhla pobělohorská konsolidace duchovního stavu rychleji, což bylo jistě dáno hlubší tradicí jeho sněmovní reprezentace; po právní stránce jejím základem spolu s moravským Obn. zřízením byl reskript z 10. IV. 1638 - srv. P. v. C h l u m e c k y, Darstellung der altständischen Verfassung des Markgrathums Mähren, Brünn 1861.

11) Byl to reskript (jindy se hovoří o pragmatice nebo dvor. dekretu) z 5. I. 1681, který byl otištěn i ve Weingartenově, Codexu Ferdinando-Leopoldino-Carolinu - k tomu B. B a x a, Inkolát (a indigenát) v zemích koruny České od roku 1749-1848, Praha 1908, 13 a n., který však obsah zmín. reskriptu netlumočí v podrobnostech správně; srv. dále i to, co uvádí K r á s l, l. c., 248-5 o tom, že osekému opatovi Bern. Hartingrovi bylo Leopoldem I. vráceno právo zasedat na sněmu, a stejně tak i podobnou zmínku o zlatokorunském Matyášovi Ungaroví - je to charakteristické i pro hodnocení reskriptu z r. 1681 (níže v textu).

kteří měli vizitační práva nad ostatními, třetí pak ostatním řeholním hodnostářům. Zástupci kapitul zasedali spolu s ostatními v první a třetí třídě podle své funkce a významu instituce, kterou reprezentovali.¹²⁾

Na první pohled jde tedy vlastně jen o úpravu pořadí, v němž duchovní na sněmu zasedali, tedy o úpravu něčeho, co pro dnešního pozorovatele může sice vyhlížet podružně nebo dokonce malicherně, co však, jak byla o tom již učiněna zmínka, mělo ve své době značnou důležitost.¹³⁾ V tomto smyslu by tedy opatření z r. 1681 jen odstraňovalo eventuelní spory, které mohly v těchto citlivých záležitostech feudální kurtoazie vznikat. Rozdíl mezi tím, co bylo ustanoveno v r. 1681 a tím, co proklamovalo Obnovené zřízení, se však objeví, jakmile si uvědomíme, že se tu vlastně znovu klade důraz na to, že o složení duchovního stavu rozhoduje především panovník,¹⁴⁾ což samozřejmě nebylo v souladu s tím, že Obnovené zřízení zajistilo jednou pro vždy sněmovní reprezentaci každému prelátu, jenž splňoval podmínky pro uvedení na sněm. Zdá se tedy, že ustanovení zemského zřízení byla v dalších desetiletích provedena tak, že sněmovní reprezentace duchovních byla nejen přesněji vymezena, nýbrž v jistém ohledu i omezena spolu s důrazem na to, že je to panovník, kdo o tom rozhoduje.¹⁵⁾

12) Odchytky proti Harrachovu stanovisku byly celkem nepodstatné: ze sněm. reprezentace v 1. třídě byl vyloučen praž. svět. biskup (srv. Deklaratorie), zato byla rozmnožena delegace praž. svatovítské kapituly (probošt + 2 zástupci); jinak do 1. třídy náležel nově litoměřický biskup (nahradil probošta) a probošti vyšehradský a staroboleslavský (podle K r á s l a , l.c., 248 se již v polovině 17. stol. ucházel o členství v duch. stavu boleslavský probošt Rudolf Roder z Feldburka, tehdy však marně); do 2. třídy byli pojatí vizitátoři, pohyblivým byl cisterciácký vizitátor, který byl volen, jinak nově bylo upraveno po stavení opatů karlovského a emauzského (srv. k tomu i J.J. P e i g e l z P e i g l f e l d u , Oeffentliche Vorlesungen über die königliche Stadtrechte, neue Landesordnung, Novellen... Prag 1770, 36); konečně později od r. 1697 (rezoluce z 29.I.) do 1. třídy byl vřazen i křižovnícký generál.

13) Dobře toto ovzduší charakterizuje způsob, jakým bylo podrobně upravováno i pořadí uvnitř jednotlivých tříd (např. opaté-vizitátoři měli zasedat "secundum prioritatem acceptae possessionis", ale tak že benediktinský měl mít vždy přednost a karlovský a emauzský měli být na posledních místech); jiným výmluvným dokladem je spor o místo maltézského velkopřevora (K r á s l , l.c.): svatovítský probošt se např. domáhal (byl to Šimon Brosius z Horátejna) přednostního pořadí před velkopřevorem; zvl. postavení velkopřevora, ustanovené výslovně v Obn. zřízení, plynulo i z toho, že býval členem sboru místodržících - Fr. R o u b í k , Místodržitelství v Čechách v letech 1577-1749, Sborník archivních prací, XVII. (1967), zejm. tabulky.

14) Charakteristickým je, že titulární kalendáře z 18. století ("Neuer Titular-Kalender zu Ehren des H. Wenzeslaus ...") citují pragmatiku z r. 1681, tak jako by teprve jí bylo duchovním uděleno právo zasedat na sněmu.

15) Řada významných církevních hodnostářů zůstávala tak skutečně i nadále mimo sněmovní reprezentaci: např. probošt a děkan kapituly u Všech svatých, dómsí děkan litoměřický a královéhradecký, infulovaný převor maltézský (srv. D. K o s t e t z k y , System der politischen Gesetze Böhmens, Prag 1816, I., 153-4), rovněž probošt Cyriácký, který v druhé pol. 17. stol. býval i velkopřevorem

Skutečně také veškeré rozpaky asi rázem zmizí, obrátíme-li pozornost k souvislostem, jimiž vydání několikrát již zmíněné úpravy z r. 1681 muselo být dotčeno. Do poslední třetiny 17. století spadá u nás povážlivé zhoršení vztahů mezi státem a církví. V čele církevní organizace v Čechách se na konci sedmdesátých let ocitl nový arcibiskup, kterým se stal mladý a průbojný Jan Bedřich z Valdštejna, pocházející z domácího panského rodu, nadto z rodiny, jejíž jméno musilo vyvolávat zvláště u habsburského dvora, ne právě příjemné vzpomínky. A téměř vzápětí se také poměr mezi státem a církví "očividně kalí.¹⁶⁾ Nejsou to neznámé skutečnosti, literatura si jich povšimla již vícekrát, a přece jejich průběh ani pozadí neznáme přesně do všech podrobností. Bezpečně víme, že napětí mezi státem a církevními představiteli vyplnilo v podstatě celé období Valdštejnovy vlády. Spory propukly hned po jeho nástupu a znovu pak v polovině devadesátých let, tentokrát v nebyvalou intenzitou. Jejich příčinou, alespoň bezprostřední, byly finanční otázky, zvláště účast duchovenstva na daňovém zatížení. Víme také, že to byly na svou dobu události poměrně významné, které pohnuly veřejným míněním a kterých bylo zřejmě i dlouho vzpomínáno. Ostatně bylo také proč: duchovní stav pod Valdštejnovým vedením se na sněmu postavil otevřeně proti vládním požadavkům a přešel dokonce do jakési obstrukce; ze strany panovníka následovaly pak projevy krajní nemilosti, protivící se hierarcha byl volán k poslušnosti, církevní hodnostáři byli zbavováni svých obročí a nakonec zřejmě vše vyřešila Valdštejnova smrt, která přišla nenařádaně ve chvíli, kdy spor vrcholil.

Konflikt nebyl jistě jen osobní záležitostí, i bezprostřední podněty, z nichž vyšel - tedy otázky finančního a daňového zatížení duchovenstva - byly zřejmě odrazem určitého objektivního vývoje, který střet mezi státem a církví připravoval a posléze učinil nevyhnutelným. Obecný rámec tomu propůjčilo nepochybně další upevňování panovníckého absolutismu, které přineslo právě období vlády Leopolda I. Církev a její představitelé tomuto vývoji dosud unikali. Na rozdíl od ostatních vrstev tehdejší společnosti z podpory absolutistického státu spíše těžili. Jednou se však karta musela obrátit. Je proto nejen

(J.M. Z i m m e r m a n n , Diplomatische Geschichte der aufgehobenen Klöster, Kirchen und Kapellen in der königlichen Hauptstadt Prag, Prag-Leitmeritz-Teplitz 1837, 29); i později bylo sněmovní zastoupení duchovních omezováno rozmanitými předpisy o inkolátu - B a x a , l.c., 14.

16) K následujícímu srv. O. P l a c h t , Lidnatost a společenská skladba českého státu v 16.-18. století, Praha 1957, 245 a n. (Pl. také razí pro sněmovní opozici duchovenstva výraz obstrukce), dále i článek od autora tohoto příspěvku "K finanční pravomoci českého sněmu v druhé polovině 17. století", Právněhistorické studie 15 (1971), 107.

logické, nýbrž i příznačné, že se spory vyhrotily právě tam, kde v politické oblasti duchovenstvo nejvíce získalo, tedy v oblasti stavovských práv.

To, co se v Čechách v devadesátých letech 17. stol. odehrálo mezi českou hierarchií a panovnickým dvorem, nebyla jen bouře ve sklenici vody. Šlo nepochybně o počátek souvisle se prosazující snahy nově upravit poměr absolutistického státu k církvi a podrobit ji státnímu dozoru.¹⁷⁾ Do tohoto proudu dobře zapadá jaksi v miniaturních rozměrech se opakující stavovská opozice duchovních na českém sněmu ke konci 17. století.

Skutečně také elaborát revizní komise,¹⁸⁾ která měla vypracovat nové znění zemského zřízení na počátku 18. stol., se jeví jaké přímé pokračování těchto snah, jako jejich dotvrzení a systematické uspořádání. Klíč k jeho obsahu můžeme tedy opravdu hledat v období, které mu předcházelo.

Jaký byl tento obsah? Srovnáme-li Obnovené zřízení a revizní návrh, vidíme tam, kde se hovoří o duchovním stavu, na prvý pohled rozdíly. A není jich málo. Revizní elaborát je především daleko obsažnější. Jinak ale jeho text začíná podobně slavnostním prohlášením o významu náboženství a církve, ujišťováním o tom, jak hababurští panovníci obojí podporovali, čehož důkazem jsou právě stavovská práva duchovních a společenské postavení, jemuž se těší.

A přece hned v těchto úvodních větách je něco, co bychom asi nečekali, co sem jakoby nepatří a co také ostře kontrastuje s jinak uhlazenou, i když snad zároveň poněkud barokně topornou dikcí. Hovoří se tu o rozbrojích, ke kterým došlo v duchovním stavu a které byly natolik vážné, že se dotkly samotných základů politického zřízení, tedy samotných základů toho, co se tu označuje jako "status regni". To ovšem již něco znamená. Asi tím více, že prý těmto neblahým jevům podlehly i ostatní stavy. A aby nebylo pochyb, že je třeba hned na počátku uvést všechny tyto věci na správnou míru, výslovně se dodává, že panovníkovi přece přísluší právo rozhodovat o všem, co se dotýká církve a není ryze duchovní povahy, tedy vše, co se týká "temporalíí" a "veřejného práva" ("ius publicum"), a to ne jen pro jeho panovnický majestát, nýbrž i proto, že mu náleží vrchní ochranné panství nad církví a v neposlední řadě i pro jeho zásluhy o upevnění nábožen-

17) K. A d á m e k , Doba poroby a vzkříšení, Roudnice 1878, 62, P l a c h t, l.c., 246, který na Adámka navazuje.

18) Stát, ústřed, archiv ČDK II. A 1, kart. č. 27; již Kalousek, l.c., 474 si povšiml, že v revizní komisi nebyl zastoupen duch. stav.

ství.¹⁹⁾ To je typické argumentace feudálního absolutismu a zároveň jsou to i průhledné narážky na to, k čemu došlo v Čechách v posledním desetiletí 17. stol. Ostatně materiály, které jsou spolu s důvodovou zprávou k revizním návrhům připojeny, na to jednoznačně odkazují.²⁰ Novou je tu jediné zmínka o určitém ohlasu těchto událostí mimo okruh duchovního stavu. Její význam zatím nedovedeme ocenit; nevíme, zda odráží skutečnost či zda snad vyjadřuje jen určitou hrozbu.

Jistě nevhodnost, ba netaktnost těchto narážek umístěných přímo do slavnostního úvodu musila být zřejmá asi i tvůrcům revizního elaborátu. Sotva náhodou se tu poněkud lícoměrně dovozuje, že to, co má nové znění zemského zřízení o duchovním stavu přinést, je zamýšleno jen k jeho dobru, k zajištění jeho práv či krátce řečeno k jejich "konzervaci". Ale jakoby z obavy, aby ani to snad nebylo příliš, dodává se hned, že se tak děje prý jen proto, aby byla zároveň i uskutečněna větší rovnost mezi duchovním stavem a ostatními stavy. To je ovšem zřejmý rozpor, neboť o několik řádek výše tentýž text zdůrazňuje právě nadřazenost duchovních nad ostatními.

Zmíněné logické nepřesnosti ve formulacích nejsou jistě bezděčné. Celkový ráz návrhu to zcela vylučuje. Jsou daleko spíše ilustrací, že se tu návrh dotýká něčeho, co je v skutku živé a kde je třeba právě pro choulostivost těchto otázek postupovat energicky i opatrně zároveň.

Po této - možno říci - preambuli následují jednotlivá konkrétní ustanovení. Formálně jsou rozdělena do dvou paragrafů, první se týká duchovního stavu či spíše poměru státu a církve, druhý sněmovní reprezentace. I jejich znění je uvozeno tím, že se ještě jednou, dokonce možná i patetičtěji než v úvodu zdůrazňuje, že duchovní stav má stejně jako ostatní stavy uznávat českého krále za svoji hlavu "in temporalibus".²¹⁾

Velká pozornost je proto asi také - a to hned na několika místech - věnována církevnímu soudnictví. Kam směřovala, je jasné: smyslem navrhaných ustanovení bylo zrušit relativní nezávislost církevní ju-

19) "... Alldieweilen aber sowohl zwischen der Geistlichkeit selbst, als auch denen übrigen Ständen verschiedene den Statum Regni zuweilen mitberührende Zwistigkeiten in ein, und ändern punct entstanden, welche der jederzeit uns zustehender Oberschutz-Herrschaft und Ober-Vogtey der in Unsern Erbländern, von Uns und Unsern Vorfahren, so festiglich stabilirten ... Religion und in Kraft deren Unsern Ertzhaus ... unstrittig zustehenden Privilegien niemand anders, als Uns und denen Nachkommen, den Königen in Böheim quod temporalia et ius publicum zurichten und zu erörtern gebühret ...".

20) Srv. důvodovou zprávu ("Rationes et motiva") lit. L-P, a přílohu č. 62, kde je uveden reskript vydaný v r. 1684 proti Valdštejnovi.

21) "... als das alleinige Haupt in temporalibus ...".

riádikce na státním aparátu. Charakteristické přitom bylo, že se tu argumentovalo starým českým privilegiem "de non evocando". Tedy to, co bylo ve skutečnosti omezením nezávislosti církevních soudů, bylo líčeno jako svého druhu výsada duchovního stavu, jež mu prý náleží právě pro jeho vznešené postavení.²²⁾ Církevní jurisdikci měly zásadně vykonávat jen ty složky církevní organizace, které byly v dosahu moci českého krále. Obsah těchto návrhů dobře dokresluje jinak nenápadné ustanovení, jak má být poskytována církevním soudům asistence ze strany státu, tedy světských orgánů. Zakotvuje se tu povinnost žádat o takovouto asistenci, a to zásadně soudy nejvyšší, aby se zřejmě vyloučilo nebezpečí, že nižší soud bude vůči církevnímu orgánu zachovávat nemístný respekt.

Na to navazuje ustanovení, které není ničím jiným než předchůdcem toho, co se později stalo známým pod jménem "placetum regium". Žádný právní akt vycházející od papežské kurie nemá být publikován bez souhlasu panovníka. Že to revizní návrh myslel opravdu vážně, na to ukazuje až únavná přesnost, se kterou se vypočítávají všechny rozmanité druhy takovýchto opatření.

Jestliže tedy revizní návrhy směřovaly k tomu, aby byla vybudována důsledná kontrola církve ze strany státu, pak nepochybně citlivým místem byly řeholní organizace, které pro svoji jakoby nedotknutelnou povahu mohly snadno unikat. Proto je navrhováno, aby vizitační práva v klášterech vykonávali jen domácí řádoví hodnostáři.

Nezávislé postavení církve mělo být omezeno i jinak. Velmi ostrými sankcemi hrozí revizní návrh pro případ, že by církevní místa konala bez státního souhlasu nějaký provinční koncil. Pod tímto poněkud nejasným výrazem se nepochybně skrývá zákaz odбývat jakékoliv shromáždění duchovenstva, třeba pod záminkou výkonu stavovských práv, která by nebylo možno kontrolovat.²³⁾ Ukazuje na to i výslovné ustanovení, že duchovní jsou povinni nést daňová břemena stejně jako ostatní stavové.²⁴⁾

Na konci prvního paragrafu se pak revizní návrhy více přibližují Obnovenému zřízení a vývoji, který na ně přímo navazoval. Je tu v podstatě opakováno - i když s některými zosťřujícími doplněními - usta-

22) Dáv. zpráva lit. 3 a příloha č. 79.

23) Jasně to ukazuje, že se hovoří nejen o "privinciale concilium", ale také o "andere Zusammenkunft", na které by se projednávalo něco "de statu publico". Těm, kdo by se takto provinili a jejichž jednání by bylo možno označit jako "delicta contra statum publicum immediate tendentia" se hrozí tvrdými tresty: vyloučením z "Landesfähigkeit", sekvestrací statků, obstavením temporalíí apod.

24) "... dass vermög der Rechten dieses Königreichs in materia collectorum und in realibus die Geistlichen ganz gleich und ohne Unterschied mit denen übrigen Ständen angesehen sein sollen ...".

novení pobělohorského zákoníka o dispozici církevními statky²⁵⁾ a v závěru je pak připojen odstavec o známém "contractus salis" z r. 1630, který ovšem v Obnoveném zřízení zmíněn nebyl, neboť k jeho uzavření došlo teprve po jeho vydání.²⁶⁾

Druhý paragraf je, jak bylo již naznačeno, věnován způsobilosti duchovních hodnostářů k sněmovní reprezentaci. Nejdůležitější zásady, jež jsou tu vysloveny, je možno shrnout takto: pod důslednou státní kontrolu mají být především postaveny všechny volby vyšších církevních představitelů; že jde vskutku více o kontrolu, než o otázky sněmovní reprezentace, napovídá to, že se hovoří i o volbách abatyší, u nichž samozřejmě účast na sněmu nepřicházela vůbec v úvahu. I důraz, jenž se klade na to, aby se prelátem nestal cizozemec, má asi podobný význam. Znovu se pak podtrhují povinnosti duchovních jako nositelů stavovských práv. Zajímavým je i ustanovení, které se na první pohled dotýká jen podrobností sněmovního ceremonielu, jehož smysl je však nepochybně hlubší: ti z duchovních hodnostářů, kteří mají významné státní funkce, mají na sněmu zasedat podle svého duchovního a nikoliv světského postavení.²⁷⁾ Jde zřejmě o to, aby duchovní nepronikali mezi ostatní účastníky sněmu a nemohli po případě ovlivňovat jejich mínění. Jistě nás při této příležitosti napadne, že revizní návrh v souvislosti se známými událostmi na českém sněmu hovořil i o tom, že tehdejší opozice duchovních měla jistý ohlas i mimo duchovní stav.

Revizní návrh toho tedy obsahuje dost, co nutí k zamyšlení a co také vyvolává nezbytně další úvahy. Ostatně nejsou to myšlenky, které by se pohybovaly ve vzduchoprázdnu. O to se postarali sami jeho tvůrci, kteří k textu navrhovaných ustanovení připojili, jak již byla o tom řeč na jiném místě, obsáhlou důvodovou zprávu a ještě obsáhlejší výběr materiálových příloh. Jejich zásluhou je také revizní návrh o duchovním stavu nejobsáhlejší z kodifikačních elaborátů.

Souvislost revizního návrhu s odporem duchovních proti vládním požadavkům na českém sněmu je v těchto přílohách - i to bylo již řečeno - zcela jednoznačná. A přece, čteme-li revizní návrhy, nemůžeme se zbavit dojmu, že tím vše ještě vysvětleno není. Že tedy - obrazně řečeno - bylo ve hře něco aktuálnějšího a významnějšího než jen snaha

25) Obn. zřízení čl. A 25, A 26.

26) Kontrakt byl uzavřen mezi Ferdinandem II. a Urbanem VIII.; ze starší literatury, sepsané u Č. Z í b r t a (Bibliografie české historie, IV. 2, Praha 1909, 682) srv. zvl. A. G i n d e l y, O vzniku tak zvané Cassa Salis, Výroční zpráva Král. čes. společnosti nauk, 1883, XVIII.-XXIV; H. K o l l m a n n, O vlivu Propagandy na vznik tak řečené pokladny solní (cassa salis), Časopis Českého musea 1898, 139 a n.

27) Šlo např. o funkci tajného rady; duchovní neměli "seine Stelle bei dem Geistlichen Stand verlassen und sich eine anderwärtige Session erwählen ...".

odstranit možné následky těchto již dosti vzdálených věcí. Pochybnosti se pak rychle rozplynou, uvědomíme-li si, kdy revizní návrh vznikl, což jinak řečeno znamená, že k době jeho vzniku měly daleko blíže jiné události. Skutečně také není třeba je pracně hledat. Na počátku 18. století došlo mezi vídeňským dvorem a papežskou kurií k ostrému vy-
hrocení vzájemných vztahů, dokonce tak ostrému, že literatura tu ne-
váhala hovořit - i když asi poněkud příliš výrazně - o posledním
z mnoha konfliktů mezi císařstvím a papežstvím.²⁸⁾ Více než to, zda
takovýto úsudek je přiléhavý či ne, nás musí zaujmout, že hlavními
aktéry tohoto střetu byli Josef I. a Kliment XI. a že jeho mezinárod-
ně politickou kulisu tvořilo dědictví po vymírající větvi španělských
Habsburků. Není také náhodou, slyšíme-li zaznívat v revizních materiá-
lech slova připomínající středověké zápasy mezi církví a státem.²⁹⁾

Mnohé se tak vyjasňuje. Smysl revizních návrhů se stává více sro-
zumitelným. Zvláště dobře pak pochopíme, proč snaha o uplatnění dů-
sledné kontroly nad církví se nezastavila ani před papežskou kurií,
což by jinak české události samy o sobě mohly sotva vysvětlit.

Lépe můžeme však postihnout i způsob, jakým jsou všechny tyto ten-
dence v revizním návrhu vyjádřeny. Z toho, co bylo již uvedeno, je
celkem zřejmé, že revizní návrh užíval v tomto směru dvojí - možno
řici - obsahové i formální odstínění.

Jednak se v nich stále opakují narážky na vícekrát již dotčenou
českou sněmovní opozici. Dokonce v takové míře, že chvílemi máme do-
jem, že nečteme text revizního návrhu, ale nějaký daleko starší doku-
ment, časově podstatně bližší stavovskému povstání z l. 1618-20 (při-
tom je příznačné, že právě v revizním návrhu bylo uvažováno o tom vy-
mýt z textu zemského zřízení připomínky bělohorské porážky.³⁰⁾). Na
druhé straně s tím kontrastuje to, čeho jsme se rovněž již dotkli
a co v některých místech působí jako lstivá licoměrnost: duchovnímu
stavu se připomíná jeho přednostní postavení, omezení, jež staví cír-
kevní orgány pod státní kontrolu, jsou vydávána za privilegium, zdů-
razňuje se, že vyšší církevní hodnostáři nemají být cizozemci - tedy
jedním slovem se apeluje na určité stavovsko-patriotické city, které
bylo asi možno u duchovenstva předpokládat anebo které měly být vyvo-

28) Osw. R e d l i c h, Das Werden einer Grossmacht, Österreich von 1700
bis 1740, Wien-Leipzig 1938 (Geschichte Österreichs, begonnen von A. Huber,
VII.), 82 a n., 93.

29) V dův. zprávě lit. F se např. píše: "... Dass Ihre Maist. in temporalibus
keinen superiorem und auch keine Disposition oder Bullas von dem Röm. Hoff
wieder Dero allerhöchste Iura erkennen ..."; podobně lit. X: "... Nachdem Euer
Maist. obeducirter massen keinen superiorem in temporalibus erkenne ...".

30) "K pokusu o revizi ...". 179-180.

lány. Že tyto nálady nemusely být tehdejšímu duchovenstvu vskutku cizí a že tu tedy řeč revizních návrhů nemusela vyznívat do prázdna, na to by mohlo ukazovat, co v posledních letech objasnily dějiny výtvarných umění v souvislosti s ideovým pozadím tak řečené české barokní gotiky.³¹⁾ Pak ba ovšem tento záměr byl snadno postižitelný. Můžeme tedy předpokládat, že ve chvíli, kdy se vztahy mezi habsburským dvorem a kurií prudce zhoršily, šlo nejen o zvýraznění práv absolutistického státu vůči církvi, nýbrž zároveň i o to, aby duchovenstvo českých zemí bylo získáno pro určitou spolupráci nebo alespoň o to, aby nemohlo vystupovat jako pátá kolona. V takovémto kontextu ovšem připomínky sněmovní opozice z devadesátých let 17. století dostávaly nový význam.

Je tu však ještě něco jiného, co revizní návrhy, pokud šlo o poměr státu a církve, musí rovněž činit přitažlivými a co jim dodává významu, třeba k jejich provedení nikdy nedošlo. Nemůže být pochyb, že myšlenky uplatněné v jejich obsahu mají v mnohém blízko k tomu, co se stalo pak východiskem nové církevní politiky absolutistického státu v jeho tereziánském a josefinském období. Revizní návrh tuto změnu již předznamenává. Má tedy význam nejen pro osvětlení doby, v níž vznikl, nýbrž i pro poznání obecného horizontu pozdějšího vývoje.

31) V. K o t r b a, Česká barokní gotika, Dílo Jana Santiniho-Aichla, Praha 1976.

STAAT UND KIRCHE IM REVISIONSENTWURF DER LANDESORDNUNG IN BÖHMEN IM ERSTEN DRITTEL DES 18. JAHRHUNDERTS

Valentin Urfus

Zusammenfassung

Im ersten Drittel des 18. Jahrhunderts wurde in Böhmen und Mähren der Versuch einer Revision der Landesordnung unternommen (darüber wurde im Periodikum *Právněhistorické studie* eine Abhandlung im Jg. 16/1971 veröffentlicht).

Die resümierte Abhandlung befasst sich mit einer Seite dieses Versuches, die besondere Aufmerksamkeit verdient. In den erhaltenen Revisionsmaterialien ist der Entwurf neuer Bestimmungen über die Stellung des geistlichen Standes am umfangreichsten. Inhaltlich unterscheidet sich dieser Revisionsentwurf völlig von dem, was diesbezüglich in der Vernewerten Landesordnung aus dem J. 1627 festgelegt war, die nach der Niederwerfung des böhmischen Ständeaufstandes erlassen wurde und zu Beginn des 18. Jh. revidiert werden sollte. Die Revisionsentwürfe bringen Grundsätze zum Ausdruck, die in manchen Belangen die spätere Theresianische Regelung des Verhältnisses von Staat und Kirche antizipieren.

Man muss sich also die Frage stellen, wodurch diese durchgreifende Änderung motiviert wurde, und dies gerade zu einer Zeit, da in den böhmischen Ländern die Gegenreformation verlief und die Beziehungen zwischen Staat und Kirche sonst völlig harmonisch zu sein schienen. Die Revisionsentwürfe geben darauf teilweise die Antwort selbst: sie sprechen viel von dem heftigen Konflikt, der in Böhmen im ausgehenden 17. Jahrhundert ausbrach, als sich der Pager Erzbischof Johann Friedrich von Waldstein am böhmischen Landtag einigen von Wien gestellten finanziellen Anforderungen widersetzte. Für den Beginn des 18. Jahrhunderts, da der Versuch einer Revision der Landesordnung ablief, vermag allerdings diese Erklärung nicht auszureichen. Wir müssen sie daher noch anderswo suchen: zweifelsohne darin, dass zu derselben Zeit eine jähe Verschlechterung der Beziehungen des Habsburgerhofes zur päpstlichen Kurie (Josef I. und Clemens XI.) eintritt.